

În această notă ne propunem să reluăm problema gemelor magice, geme antice ce aveau gravate divinități clasice sau egiptene, figuri teriomorfe, însoțite de inscripții criptice cu litere grecești sau simboluri aparținând unor alfabete ezoterice (*characteres*). În perioada colecționării și mai târziu, până la începutul secolului XX, asemenea geme (numite *gemmae abraxae*) erau puse în legătură cu adepții curenților gnostice din Antichitatea Târzie, în special cu secta basilidenilor din Alexandria, adoratori ai lui Abrasax conform scrierilor împotriva ereziilor. În secolul XX, în literatura străină, prin contribuțiile decisive ale unor savanți ca P. Perdrizet, A. Delatte și Ph. Derchain, C. Bonner, A. A. Barb, M. Philonenko, Louis Robert etc. se susține astăzi că majoritatea lor aparțin magiei antice, nicidecum unei secte gnostice obscure din Alexandria. Descoperirea papirilor magici egipteni, dintre care unii conțin rețete pentru confecționarea de asemenea amulete magice, arată că ambele categorii de artefacte aparțin aceluiași fenomen, *magia internațională*. Literatura românească de specialitate a cunoscut, în acest secol, o dezvoltare paralelă, existând aproape un consens printre autorii români în ce privește interpretarea gemelor numite *abrasax* ca aparținând gnozei basilidene și considerarea lor drept o ilustrare a „paleocreștinismului” (întreaga discuție, cu bibliografia, în Nemeti 2002, 103-112; Nemeti 2005, 300-306).

Cu diverse ocazii ne-am ocupat de alte geme magice din colecția Cabinetului Numismatic, în special de cele cu inscripții criptice grupate de M. Gramatopol în rubrica „Varia mistica et gnostica” (Nemeti 2005 a, 397-403; Nemeti, Nemeti 2004, 924-928; Nemeti 2004, 43-50). Există însă, amestecate printre pietrele de inel cu reprezentări de divinități sau de scene diverse și unele care au o destinație magică, explicită, cunoscută.

Artemis Ephesia.

Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române. Cornalină roșiatică, translucidă; formă ovală; 15 x 13 mm; montată într-un colier modern de aur; inv. 115 / C. O. M. (Pl. I/1). Gramatopol interpretează divinitatea reprezentată ca „Diana din Efes sau Hecate cu două căprioare la picioare”. Este vorba în mod sigur de Diana din Efes așa cum indică și animalele acolite și cum arată seria de pietre magice în care putem încadra și această piesă. În câmp apare o inscripția cu litere grecești transcrisă de M. Gramatopol ca ΠΑΖΗ'ΝΑΝ (?) (Gramatopol 1974, 50, nr. 148, pl. VIII/148; Ruscu 2003, 80, nr. 141).

Piese de acest tip cu reprezentarea Diane din Efes în tipul iconografic consacrat (cu *ependytes*, polimastă și în picioare pe un postament care este imaginea esențializată a carului tras de căprioare cu care statuia xoaniformă a zeiței era purtată în procesiuni) se regăsesc în repertoriul pietrelor magice (cinci exemplare, dintre care patru anepigrafe) (Delatte, Derchain 1964, 179-183, nr. 236-240). Inscripția unei geme cu reprezentarea Artemidei Ephesia este *φισσις παν / τε βιω*, de ortografiat *φύσις παντι βίω* (Delatte, Derchain 1964, 179, 182, nr. 239) (Pl. I/2). Inscripția gemei din colecția Cabinetului Numismatic ar putea fi întregită într-o manieră similară. Astfel, în câmpul din dreapta zeiței se poate citi, sinistroid *ΠΑΝ (Τ)Η*, în timp ce în câmpul din stânga literele au fost transcrise de M. Gramatopol ca *NAN (?)*. Nu se poate spune nimic mai mult din fotografia publicată, un eventual examen direct al piesei ar putea stabili dacă întregirea inscripției gemei este *παν (τ)ε βιω*. Asemenea piese cu imaginea Diane din Efes și inscripții sunt catalogate printre gemele cu utilizări în practicile magice. Se știe din papirii magici că gemele cu imaginea unei Artemis în picioare însoțită de o căprioară erau folosite în magia medicală, anume pentru vindecarea rănilor (Delatte, Derchain 1964, 180).

Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române. Jaspis brun; formă ovală; 20 x 24 x 4 mm; inv. 94 (Pl. I/3). Descrierea lui M. Gramatopol: „Autruche à droite, serpent à tête de lion et aigle dévorant un lapin, entourés de signes gnostiques (?) et de lettres (?) l'avvers et le revers. (Gramatopol 1974, 69, nr. 395, pl. XIX/395). În fotografia publicată putem observa, de la stânga spre dreapta, o acvilă, un șarpe cu cap leonin – Chnoubis, spre dreapta, un ibis spre stânga (și nu un struț, cum interpreta M. Gramatopol această figură), iar în spatele păsării, legat printr-o linie de gâtul acesteia un fel de altar pe care se află trei cuie. În câmp, înconjurând aceste figuri se află dispuse semne alfabetice magice, *characteres*. Se cunosc mai multe pietre magice având această combinație de figuri și semne (Pl. I/4), șase găsindu-se în repertoriul de geme magice redactat de A. Delatte și Ph. Derchain. Semnificația grupului a fost descifrată, soluțiile date încadrând aceste piese în grupul de geme destinate magiei medicale. „Altarul trei tije în formă de T” (reprezentate uneori diferit, ca o pană, o cruce latină și un bastonaș) este o formă a hieroglificei *dbḥ* care în egipteana târzie servește la scrierea cuvintelor al căror sens este „le nécessaire, l'attirail” sau „la mesure”. Prezența păsării ibis și hieroglifa *dbḥ* leagă aceste geme de Thoth, doctorul ochiului lui Horus, așa cum aflăm dintr-un papirus medical: „această măsură *dbḥ* cu care eu cântăresc acest medicament, este măsura *dbḥ* cu care Horus a controlat ochiul său” (P. Haerst 13, 7) (Delatte, Derchain 1964, 142).

Asocierea grupului „ibis cu semnul *dbḥ*” cu figuri ca șarpele leontocefal Chnoubis, cu semnul lui Chnoubis (trei sigma tăiați de o hastă orizontală), cu matricea și numele Ὀποπόουθ indică relația acestor geme practicile magice pentru tratarea maladiilor stomacale sau a durerilor legate de graviditate și naștere (Delatte, Derchain 1964, 142, 145-148, nr. 186-191).

Sabia lui Dardanos.

În categoria gemelor legate de magia de dragoste trebuie introduse două pietre gravate din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei care au ca temă „le châtiment infligé par Eros à Psyché”. Cele două geme, un jaspis roșu și o cornalină roșiatică translucidă, au pe fața principală gravat același tablou: Eros – Cupidon înaripat, în picioare, spre stânga, ținând un fluture deasupra unei torțe aprinse (Pl. I/5, 6) (Gramatopol 1974, 52, nr. 175, 176, pl. IX/175).

Papirusul de la Paris (PGM, IV) conține un farmec de dragoste în care este descris modelul pentru o amuletă – piatră de dragoste. În timpul recitării litaniei magicianul trebuia să țină sub limbă o piatră care avea pe fața principală gravată o imagine cu Afrodita și Psyché și inscripții, iar deasupra acestor zeițe un Eros în picioare pe o sferă, ținând într-o mână o torță aprinsă cu care o arde pe Psyché. Pe cealaltă față a pietrei o imagine cu Eros și Psyché strâns uniți. R. Mousterde a demonstrat că asemenea piese au existat în realitate (un jaspis negru din Syria) (Bonner 1950, 20; Delatte, Derchain 1964, 233-235), iar Merlin crede că erau folosite mai degrabă pentru a obține o răzbunare din dragoste, decât pentru a provoca pasiunea (Delatte, Derchain 1964, 234).

Gemele din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române aparțin categoriei „Le châtiment infligé par Eros à Psyché”, categoria unde Psyché nu apare figurată antropomorf, ci este simbolizată printr-un fluture (Pl. I/7) (Delatte, Derchain 1964, 235+237, nr. 323, 324 Psyché antropomorfă, nr. 325, 326, Psyché fluture).

Cronos secerătorul

O cornalină de formă ovală (11 x 13 mm) înfățișează pe fața principală un personaj spre stânga, aplecat, cu un genunchi pe pământ, tăind cu secera trei spice de grâu (Pl. I/8). Este prezentată de M. Gramatopol la categoria „scene de gen” (Gramatopol 1974, 77, nr. 493, pl. XXIV), dar în fond este o gemă cu destinație magică, utilizată în magia medicală, dintr-o serie bine cunoscută. Semnificația magică a fost sesizată ulterior de M. Gramatopol într-o sinteză despre arta romană în România, considerând că asemenea „talismane curative” se foloseau pentru „alinarea durerilor reumatice”. (Gramatopol 2000, 117, il. 18).

Acest tip de amulete frecvente în Syria îl înfățișează pe secerător (identificat cu Cronos de către Festugière), care îndoit de spate taie cu secera un spic (se pot observa alte spice întregi, și tije spicelor tăiate). În spatele personajului apare un arbore, de asemenea îndoit (Pl. I/9). Figura este însoțită uneori de semnul lui Chnoubis și de inscripțiile [ἰ]σχίωv sau [ἰ]σχίωv θεράπεια („pentru șale” sau „pentru vindecarea șalelor”). (Delatte, Derchain 1964, 196-200, nr. 261-269).

*

Trei din cele patru categorii de gume magice ilustrate prin piesele din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române aparțin magiei medicale: Artemis Ephesia, pasărea ibis și hieroglifa *dbh* și Cronos secerătorul sunt iconografii magice care, însoțite de inscripții, erau utilizate pentru tratarea rănilor, a durerilor de stomac sau de șale. Scena cu pedepsirea zeiței Psyché de către Eros se încadrează în magia erotică, mai precis în categoria gemelor prescrise pentru răzbunări din dragoste. Piesele din colecția CNAR pot să provină din zona Olteniei, din Dobrogea sau chiar de la sud de Dunăre. De asemenea este sigur că unele au ajuns aici prin comerțul de antichități. Oricum printre numeroasele gume cu reprezentări de divinități greco-romane, scene de gen sau animale există unele cu inscripții magice sau cu iconografii prescrise de rețetele papirilor magici. Spațiul dunărean nu face excepție și este cuprins în această lume uniformă a magiei internaționale (Brashear 1995, 3380-3684), vehiculând teme similare cu cele întâlnite pe gemele din toată lumea romană.

Bibliografie

- Bonner, C. 1950. *Studies in Magical Amulets chiefly Graeco-Egyptian*, London.
- Brashear W. M. 1995. The Greek Magical Papyri: an Introduction and Survey; Annotated Bibliography (1928-1994), *ANRW*, II. 18. 5, 1995, 3380-3684.
- Delatte, A., Derchain, Ph. 1964. *Les intailles magiques gréco-egyptiennes*, Paris.
- Gramatopol, M. 1974. *Les pierres gravées du Cabinet Numismatique de l'Academie Roumaine*, Bruxelles.
- Gramatopol, M. 2000. *Arta romană în România*, București.
- Nemeti, S. 2002. Magia în Dacia romană (I), *Revista Bistriței*, XVI: 103-112.
- Nemeti, S. 2005 a. Magische Inschriften aus Dakien, *Latomus*, 64, 2 : 397-403.
- Nemeti, S. 2004. Two Magic Inscriptions from Dacia, Németh Gy., Piso, I. (eds.) *Epigraphica (II). Mensa Rotunda Epigraphiae Daciae Pannonicaeque* (HPS 11), Debrecen: 43-50.
- Nemeti, S. 2005. *Sincretismul religios în Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Nemeti, I., Nemeti, S. 2004. Dal Re Salomone al Santo Sisoe. Eredità antiche nella magia cristiana, *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca: 924-928;
- Ruscu, L. 2003. *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen.

La magie dans la Dacie romaine. II. Gemmes magiques de la collection du Cabinet Numismatique de l'Academie Roumaine (Résumé)

A côté des pierres gravées portent les images des divinités gréco-romaines, la collection du Cabinet Numismatique de l'Academie Roumaine nous a fourni quelques intailles dont les iconographies appartiennent à des séries magiques. Il s'agit des pierres gravées avec l'image de Artémis Ephésienne et inscriptions, la pierre à l'image de l'ibis et le signe *dbh*, une gemme à l'image du Cronos le moissonneur, toutes utilisées dans la magie médicale, et les pierres avec le châtiment infligé par Eros à Psyché, communes dans la magie érotique.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Pl. I, nr. 1, 3, 5, 6, 8 - geme magice din colecția Cabinetului numismatic al Academiei Române / gemmes magiques de la collection du Cabinet Numismatiques de l'Academie Roumaine - după / après Gramatopol 1974.

Pl. I, nr. 2, 4, 7, 9 - geme magice din colecții europene / gemmes magiques des collections européennes - după / après Delatte, Derchain 1964.